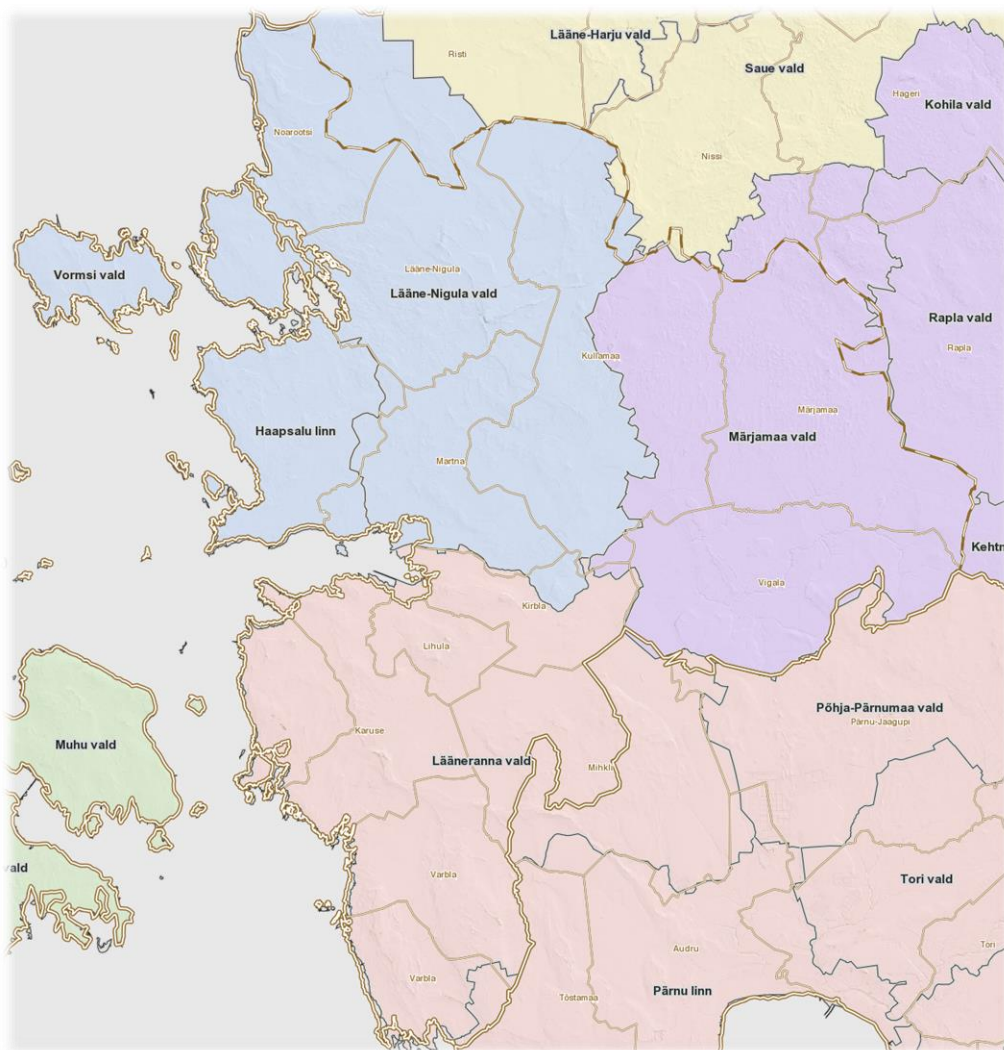

Ajaloolise Läänemaa looduslike pühapaikade inventuur arhiiviallikate põhjal: Märjamaa kihelkond Rapla maakond

Töö nr: 1898MT1

Tartu 2019

Tööd on rahastanud Keskkonnainvesteeringute Keskus ja Muinsuskaitseamet

KESKKONNAINVESTEERINGUTE
KESKUS

MUINSUSKAITSEAMET

Töö on teostanud AB Artes Terrae OÜ, MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus ja Tartu Ülikool

Tellijaja: Muinsuskaitseamet

Projekti juht: Mart Hiob, PhD

Autor: Jüri Metssalu, MA (MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus)

Töörühm: Mari-Ann Rimmel, MA (MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus)

Kristel Kivari, PhD (Tartu Ülikool)

Reeli Reinaus, MA

Lona Päll, MA

Valdo Valper, MA

Laura Mäemets, MA

Mart Hiob, PhD

Sisukord

1. Töörühmalikmete nimi ja roll inventeerimisel	5
2. Välitööde toimumise ajakava	5
3. Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg	7
4. Ülevaade töö tulemuslikkusest	7
5. Inventeeritud kohad	8
6. Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele	9
7. Tööde käigus ettetulnud probleemid	10
8. Ettepanekud riikliku kaitse alla võtmiseks	11
9. Kasutatud allikad	12
10. Märjamaa kihelkonnas inventeeritud looduslikud pühapaigad	13

1. Töörühma liikmete nimed ja roll inventeerimisel

2019. aastal teostas MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus Muinsuskaitseameti tellimusel ja koostöös AB Artes Terrae OÜ-ga Märjamaa kihelkonnas looduslike pühapaikade inventuuri. Inventuurile eelnes arhiivandmete analüüs. 12. septembril toimus Haimre rahvamajas teabepäev kohalike elanike kaasamiseks. Arhiivi- ja välitöid tegi Eesti Kohapärimuse Keskuse juhatuse liige Jüri Metssalu, kes esines ka teabepäeval. 23. aprillil oli välitöödel abiks Jüri Metssalu õde Maili Metssalu. Aruande kirjutas ja kaardid koostas Jüri Metssalu. Kaarditööl oli abiks MTÜ Ojamõõl juhatuse liige Jaak-Albert Metsoja. Artes Terrae poolt koordineeris Läänemaa pühapaikade inventuure Mart Hiob.

2. Välitööde toimumise ajakava

<i>Kuupäev</i>	<i>Küla</i>	<i>Pühapaik/intervjuud</i>	<i>Osalejad</i>
23. aprill 2019	Märjamaa, Kunsu, Valgu, Vana-Nurtu	Märjamaa Hiiepärn, Kunsu Hiiesoo, Valgu Hiimägi, Vana-Nurtu Hiietamm,	Jüri Metssalu, Maili Metssalu
24. aprill 2019	Sipa	Kärša allikas	Jüri Metssalu
25. aprill 2019	Kõrvetaguse	Kõrvetaguse Hiiemets	Jüri Metssalu
25. aprill 2019	Kõrtsuotsa	Nõidama Nõiakivi ja Nõiamägi	Jüri Metssalu
25. aprill 2019	Moka	Ohvrikivi Atsi talu põllul	Jüri Metssalu
8. juuni 2019	Tolli, Sipa	Taaralepa talu, Taaralepa põllud, Palumägi, Paesuvälja lepik; Hiie saun, hiiepuud, Hiie haud, Hiis Kärša allikas; litaugu Intervjuu Sipa külas Aleva talus	Jüri Metssalu
9. juuni 2019	Kohatu, Päädeva, Lümandu, Vaimõisa, Kõrvetaguse	Kohatu Hiie heinamaad, Hiiealune; Päädeva Hietsi põld; lühike vestlus Lümandus prouaga teel; Vaimõisa Ristilepik, Hiiease, Hiiepuu; Kõrvetaguse Taaramägi	Jüri Metssalu
26. august 2019	Sõtke	Intervjuu Uno Nootre, Hans Nootre ja Grete Nootrega Sõtke Hiiealune; Sõtke Taaramägi	Jüri Metssalu

Kuupäev	Küla	Pühapaik/intervjuud	Osalejad
6. september 2019	Tolli	Telefoniintervjuu Tolli külavanemaga	Jüri Metssalu
7. september 2019	Tolli	Intervjuu Tolli Ellamaa pererahvaga; Ellamaa allikas; Hiie saun, hiiepuud, Hiie haud, Hiis; Intervjuu [redacted]; Intervjuu Allika talu pererahvaga	Jüri Metssalu,
8. september 2019	Sõtke	Intervjuu Kuusiku pererahvaga; Sõtke Hiied, Hiiepuu, Püha Hiis; Intervjuu [redacted]; Intervjuu [redacted]	Jüri Metssalu
12. september 2019	Haimre	Märjamaa kihelkonna looduslike pühapaikade teabepäev	Jüri Metssalu ja 25 osalejat
16. september 2019	Sõtke	Telefoniintervjuu [redacted]	Jüri Metssalu
17. september 2019	Sõtke	Intervjuu [redacted]; intervjuu Kuusiku talu pererahvaga; Sõtke Hiied, Hiiepuu, Püha Hiis	Jüri Metssalu
2. oktoober 2019	Lokuta	Jaani karjamaa allikad; intervjuu [redacted]	Jüri Metssalu
11. oktoober 2019	Alaküla, Kasti	Intervjuu [redacted] ja Kasti küla Kingu talu pererahvaga	Jüri Metssalu
23. oktoober 2019	Lümandu	Telefoniintervjuu Lümandu mõisa perenais [redacted]; telefoniintervjuu Lümandu Karjasauna pereahvaga; Lümandu Nõiaallikas	Jüri Metssalu
30. oktoober 2019	Sõtke, Naistevalla, Paeküla, Sõmeru, Aruküla, Valgu-Vanamõisa, Vana-Nurtu	Pühajõe allikas, Püha mägi, Pühajõgi; vestlus allika peremeh [redacted]; Hiiemägi Sõmera ja Aruküla vahel; Valgu-Vanamõisa Hiieauk; Sõela allikas	Jüri Metssalu

3. Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg

Ettevalmistustööd: kokku 71,5 tundi.

Välitööd koos teabepäevaga ja ettevalmistusega: 121 tundi.

Järeltööd: 158 tundi.

Kokku: 350,5 tundi.

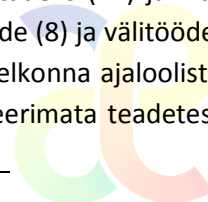
4. Ülevaade töö tulemuslikkusest

Arhiiviandmete analüüsi ja välitööde käigus eristasin Märjamaa kihelkonnas 48 kirjet, mis viitavad kindlasti või ebamäärasuse tõttu oletuslikult muinsuskaitseta looduslikule pühapaigale. Seejuures on Muinsuskaitseametiga kooskõlastatult kõrvale jäetud kabelikohad ning talud ja külad, mille puhul viide pühapaigale piirdub vaid nimega. Muinsuskaitse all on Märjamaa kihelkonnas 8 looduslikku pühapaika (sh 1 kahest mälestisest koosnev kompleks), 4 on looduskaitse all. Inventeerisin ennekõike need kohad, mis olid kas arhiivitööde käigus selgelt lokaliseeritud, paremini säilinud või olulisema pärimusega. Seejuures on vastavalt Muinsuskaitseameti looduslike pühapaikade eksperdinõukogu looduskaitseeksperptide soovile inventeeritud ka olulisemad looduskaitse all olevad ja ilma muinsuskaitseta pühapaigad, kuivõrd Keskkonnaamet on läbi viimas kaitsealuste looduse üksikobjektide kaitse alt väljaarvamist. Kokku inventeerisin Märjamaa kihelkonnas 27 kohta. Nendest 25 on arhiiviandmetes mainitud ja 2 on nõ uued kohad, millest pole seni kindlaimid kirjalikke pühapaigateateid. Kokku on muinsuskaitsealuseid ja inventeeritud pühakohti Märjamaa kihelkonnas 35.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et Märjamaa kihelkond on küllaltki rikkaliku pühapaigapärimusega piirkond, mõnes külas (näiteks Sõtke) on pühapaigateateid mitme paiga kohta ja näiteks Haimre-Kasti piirkonnas on teateid samuti tihedalt. Samas leidub andmeid, mis on väga üldised ja ebamäärased. Osa sellisest informatsioonist kõneleb tõenäoliselt juba inventeeritud või kaitse all olevatest kohtadest, kuigi on võimalik, et ka mõnest muust kohast.

Kui arvestada ka ebamääraste teadetega, mis võivad kõnelda inventeeritud kohtadest, kuid ei pruugi (5), võib inventuuriga hõlmatud kohakirjete koguarv olla 32. Seega on võimalik, et 48st arhiivi- ja välitööde käigus eristatud kirjest kõneleb maastikul lokaliseeritud kohtadest kokku maksimaalselt 32. Ülejäänud 16 kirjet, mille alusel pole pühakohti inventeeritud, jagunevad asukohtaandmete osas ebamäärasteks, kuid välitöödel otsitud kohtadeks (9) ja sisu poolest vähem olulisteks (vaid oletused, juhusliku/problemaatilise sisuga või üksnes toponüümiga maaparandatud alad, 7). Nii võib öelda, et arhiiviandmete alusel on kindlalt kaardistatud 27 kohakirjet ja kaardistamata minimaalselt 16 kohakirjet ja maksimaalselt 21.

Kui kõik kindlalt lokaliseerimata jäänud kirjed lugeda potentsiaalseteks pühakohtadeks (21) ja liita need arhiiviandmete alusel inventeeritud kohtade (25), muinsuskaitsealuste kohtade (8) ja välitöödel juurde leitud kohtadega (2), võiks tänaseks teada oleva info alusel Märjamaa kihelkonna ajalooliste looduslike pühapaikade koguarv ulatuda maksimaalselt 56ni. Kui aga osa lokaliseerimata teadetest

kõnelevad teada olevatest paikadest ja annaksid uusi kohti juurde minimaalselt 16, siis oleks teadaoleva info alusel Märjamaa kihelkonna looduslike pühapaikade võimalik koguarv minimaalselt 51. Seejuures on vaja korrata, et sel juhul oleks nende hulka arvatud ka 7 oletusliku, problemaatilise ja vähese info või tõenäolise maaparanduse tõttu teadlikult kõrvale jäetud kohakirjet. Ülejäänud 9st küll otsitud, kuid lokaliseerimata ja inventeerimata jäänud teatest on 6 sisu poolest vähesed/problemaatilised ja vaid 3 on olulisema pärimusega (Jaaniveski allikas, Järgküla Hiieküngas, Tolli Taaralepa talu kohad).

Seega on kindel, et Märjamaa kihelkonnas on kaardistatud vähemalt 62,5 % (35 kohta 56st) kogu maksimaalselt teadaolevast pühapaikadele viitavast arhiivianesest, kusjuures kaardistamata oleks sel juhul sisu poolest olulisemaid teateid vaid 6 (3 otsitustest ja 3 juba võibolla, kuid mitte kindlalt kaardistatutest) ehk ca 10,7 % ja vähem olulisi teateid 15 (6 otsitustest, 2 juba võibolla, kuid mitte kindlalt kaardistatutest ja 7 juba arhiivitööde faasis kõrvale jäetud teadet) ehk 26,8 %.

Kui aga arvestada võimalikke kattuvusi (5), siis oleks kõigist teadaolevatest Märjamaa kihelkonna pühapaikadest kaardistatud 68,6 % (35 kohta 51st) ja kaardistamata 31,4 %, kusjuures vähem olulised teated (13) moodustaksid kõigist kohtadest 25,5 % ja kaardistamata jäänud olulisema pärimusega kohad (3) 5,9 %.

Niisiis võib öelda, et kaardistatud on 62,5 kuni 68,6 % kogu Märjamaa kihelkonna looduslike pühapaikade kohta teadaolevast arhiiviteabest ja kaardistamata on jäänud 31,4 kuni 37,5 %, kusjuures vähem oluliste kaardistamata teadete osatähtsus oleks 25,5 kuni 26,8% ja sisu poolest olulisemate kaardistamata teadete osatähtsus 5,9 kuni 10,7 %.

Huvitav oleks ka märkida, et kui sisu poolest vähem tähtis lokaliseerimata teave kõrvale jätta, siis oleks kõigi maksimaalselt teada olevate kohakirjete (27 inventeeritud + 8 muinsuskaitse all + 6 kaardistamata) koguarv 41 ja kaardistatud pühapaikade protsent ca 85 %, võimalike kattuvuste korral vastavalt 38 ja ca 92 %.

Seega võib inventuuri tulemustega rahule jääda ja tõdeda, et valdav enamik Märjamaa kihelkonna looduslikest pühapaikadest kõnelevast arhiiviteabest on kaardistatud ning olulisemad ja paremini leitavad muinsuskaitseta kohad ka inventeeritud.

21 kohta 27st inventeeritud kohast on lokaliseeritud arhiivitööl. 4 pühapaiga asukohta täpsustasin välitöödel kohalike elanike abiga ja 2 kohta on kaardistatud esimest korda arhiivi jõudnud pärimuse alusel.

5. Inventeeritud kohad

Inventeeritud kohad

- 1) Märjamaa Hiiepärn; lokaliseeritud arhiivitööl; **vajab kaitset.**
- 2) Kunsu Hiiesoo; lokaliseeritud arhiivitööl; metsakasvanud heinamaad, majandatakse.
- 3) Valgu Hiiemägi; lokaliseeritud arhiivitööl; suure alajaama asukoht.
- 4) Vana-Nurtu Hiieamm; lokaliseeritud arhiivitööl; **vajab kaitset.**
- 5) Kärša allikas; lokaliseeritud arhiivitööl; **vajab kaitset.**
- 6) Ärma niinepuu; lokaliseeritud arhiivitööl; **vajab kaitset.**

- 7) Kõrvetaguse Hiiemets; lokaliseeritud arhiivitööl; majandatav riigimets.
- 8) Nõidama Nõiakivi ja Nõidamägi; lokaliseeritud arhiivitööl; **vajab kaitset.**
- 9) Atsi kivi; lokaliseeritud arhiivitööl; **vajab kaitset.**
- 10) Kohatu Hiie heinamaa; lokaliseeritud arhiivitööl; **vajab kaitset.**
- 11) Päädeva Hietsi põld; lokaliseeritud arhiivitööl; haritav põld.
- 12) Vaimõisa Ristilepik; lokaliseeritud arhiivitööl; haritav põld.
- 13) Kõrvetaguse Taaramägi; lokaliseeritud arhiivitööl; majandatav eramets.
- 14) Sõtke Taaramägi; lokaliseeritud arhiivitööl; **vajab kaitset.**
- 15) Sõtke Hiiealune; leitud kohaliku elaniku abiga; **vajab kaitset.**
- 16) Ellamaa allikas; leitud kohaliku elaniku abiga; **vajab kaitset.**
- 17) Tolli hiiekoht; lokaliseeritud arhiivitööl; taluõu ja Kasari jõgi.
- 18) Tolli Allika talu allikas; leitud kohaliku elaniku abiga; **vajab kaitset.**
- 19) Sõtke Püha Hiis; leitud kohaliku elaniku abiga; **vajab kaitset.**
- 20) Lokuta Jaani allikad; leitud kohaliku elaniku abiga; **vajab kaitset.**
- 21) Kaarli-Hansu Korina kraav; leitud kohaliku elaniku abiga; haritav põld.
- 22) Lokuta Jaagu Hiieauk; lokaliseeritud arhiivitööl; haritav põld.
- 23) Lümandu Nõiaallikas; lokaliseeritud arhiivitööl; **vajab kaitset.**
- 24) Märjamaa Pühajõe allikas, Püha mägi ja Püha jõgi; lokaliseeritud arhiivitööl; **vajab kaitset.**
- 25) Sõmeru ja Aruküla Hiemägi; lokaliseeritud arhiivitööl; haritav põld, maantee.
- 26) Rääsma Hiieauk; lokaliseeritud arhiivitööl; haritav põld.
- 27) Sõela allikas; lokaliseeritud arhiivitööl; haritav põld.

6. Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele

Üldiselt võib öelda, et kohalik rahvastik tundub Märjamaa kihelkonnas tänavuste välitööde järgi otsustades küllaltki järjepidev olevat. Enamik inimestest, kellega välitöödel suhtlesin, on kohalikku päritolu. Samas on loomulik, et soovitati küsitleda just kohalikke.

7. Tööde käigus ettetulnud probleemid

* Problemaatiline on endiselt see, et kohalike elanike süstemaatiline küsitlemine ei olnud metoodikas ette nähtud. Ulatuslikumate intervjuude käigus oleks kindlasti võimalik mitme paiga asukohta ja kunagist ilmet täpsustada, leida üles kohti, millest praegu kõneleb vaid toponüüm või vägagi pudemjas pärimus ning jäädvustada ka juba leitud paikade kohta kõneldavat pärimust ja tänapäevaseid tähendusi. Ka seni arhiivandmetes kajastamata ajaloolisi looduslikke pühapaiku on võimalik intervjuude käigus juurde leida. Samas on põhjalike intervjuude läbiviimine ja nõuetekohane vormistamine väga töömahukas. Ses mõttes on arusaadav, et sel ajal, kui suudetaks sama ressursiga põhjalikult läbi töötada vaid mõni kihelkond, on võimalik kiiremini ja vähem süvenedes saada esmane ülevaade suurtest aladest. Niisuguse ülevaate käesoleva uuringu tulemus kindlasti annab.

* Problemaatiline on ka see, et praeguses inventeerimismetoodikas on ette on nähtud vaid Rahvusarhiivi digiteeritud kaartide kasutamine. Suur osa olulisi kaarte on aga digiteerimata ja seetõttu jääb mõningate kohtade vanem olemus praegu uurimata. Paigad oleks ka paremini leitavad, kui kasutataks kõiki mõisakaarte, mis on olemas. Vaid paberkuul kasutatavatelt kaartidelt võib ka juurde tulla kohti, millest seni igasugune arhiiviinfo puudub. Samas on selge, et digiteerimata kaartide hulk on niivõrd suur, et nende kaasamine töösse muudaks uuringute eelarved oluliselt suuremaks.

* Ajalooliste kaartide puhul tuleks ka täpsemalt ette näha, mismoodi nende infot kasutatakse: kas lihtsalt vaadatakse, mis kujul juba teadaolev koht on kaardil või uuritakse lausjalt kõik kaartidel esinevad kohanimed läbi. Ka on kaartide puhul oluline, et uuritaks ka alamüksusi ehk siis lisaks mõisate üldistele kaartidele ka talude kaarte. Talukaart võib olla ainuke vastavast kohast säilinud vana kaart, millel on näha ka kohanimed.

* Aruandes võiks olla üks osa, milles esitatakse kogu arhiiviinfo koos viidetega. Kokkuvõtlike ümberjutustuste tegemine pole üldjuhul vajalik, sest arhiiviinfo on niikuinii üsna lühike ja sellesse süvenemine ei võta aega. Ka on praeguse aruande puhul tülikas tõsta viiteid kokkuvõtetest eraldi. Seejuures on oluline märkida, et kokkuvõtted ei ole heaks aluseks paiga kaitseküsimuste arutamisel. Kaitsmise arutamisel on vaja lugeda originaalallikaid. Ühtlasi on paiga määratlemisel-lokalisereerimisel juba vastavas lahtris tehtud olulisemast pärimusest kokkuvõte ja antud viited.

* Inventeerimisankeedi täitmist maastikul vastavasse pabervormi ei pea ma vajalikuks. Pigem on oluline hoida vastavad punktid väljatrükitult silma ees ja teha märkmeid. Hiljem on pikemate märkmete põhjal hea andmed kompaktselt aruandesse sisestada.

* Problemaatiline on ka see, millised paigad valida inventeerimisele ja millised mitte, kui kohtadest kõnelev informatsioon on väga napp või ebamäärane. Soovitatav oleks Muinsuskaitseametil ja looduslike pühapaikade eksperdinõukogul valiku tegemiseks koostada juhend või leppida kokku vastavad põhimõtted. Näiteks: Kas piisab koha inventeerimiseks sellest, et teada on vaid toponüüm või siis pudemjas teade, et see oli küla ohvikivi, või siis kõikvõimalikud Hiie-toponüümid, mis otseselt hiiekohast ei kõnele (nagu näiteks Hiietaguse põld, Hiietagune mets, Hiiesoo, Hiieväli)? Samamoodi võiks ehk täpsemalt määratleda rahvusromantiliste ja oletuslike pärimuspalade tunnused. Metoodika juures võiks olla näited pärimusest, mille puhul ei peeta vajalikuks kohta inventeerida. Kuskilt maalt on muidugi võimatu öelda, kas tegu on kellegi oletusega, kirjandusemõjulise kohanime/maastiku interpretatsiooniga, fantaasiaga, puhtalt rahvusromantilise kohanimega või on kõigi nende nähtuste taga mõni tegelik, kogukonnale praktiliselt tähtis olnud ajalooline pühapaik, millest lihtsalt pole muud infot säilinud.

* Edaspidi võiks inventuuride ettevalmistamisel ja välitööde läbiviivisel ette näha ka järgmiste allikate kasutamise: koolide ja koduloolaste käsikirjad, Eesti Keele Instituudi murdearhiiv, Gustav Vilbaste allikate ankeedikogu, Rahvusraamatukogu pühapaikade bibliograafia, Eesti ürglooduse raamat, ajakiri Loodusevaatleja, E-varamu, Rahvusarhiivi fotode andmebaas FOTIS, Muinsuskaitseameti fotoarhiiv, Eesti Keele Instituudi kohanimeandmebaas, Eesti muuseumide veebivärv MUIS, Majandiplaanid Muinsuskaitseameti arhiivis, 1930ndate aastate katastriüksuste tabel Rahvusarhiivis, Maa-ameti ajalooliste aerofotode kogu.

* Ülevaade ebamäärasest ja täpselt lokaliseerimata teabest polnud käesoleva töö aluseks oleva hanke tehnilise kirjelduse järgi ette nähtud. Sellise kommenteeritud loetelu lokaliseerimata arhiiviteadetest esitasin looduslike pühapaikade inventuuride kontekstis esmakordselt Rapla ja Hageri kihelkonna osas 2017. aastal. Täpsema ülevaate lokaliseerimata arhiiviteadete, viidete ja kommentaaridega uurimisseisust kirjutasin Nissi kihelkonna osas 2018. aastal. Mõlemal aastal oli ülevaade mu isiklik initsiatiiv ja ei olnud ka siis hanke dokumentides ette nähtud. Olen nüüd taas omal initsiatiivil sellise dokumendi jaoks infot süstematiseerinud, kuid tiheda ajakava tõttu pole see seni valminud. Tulevikus võiks uurimisseisu täpselt fikseeriv osa olla kõigi inventuuride puhul kohustuslik. Loodetavasti on mul edaspidi võimalik see ülevaade Muinsuskaitseametile esitada. Tähtis on siin mainida, et sisuliselt on see info olemas ja vajab lihtsalt vormistamist.

8. Ettepanekud riikliku kaitse alla võtmise kohta

Ettepanek riikliku kaitse alla võtmiseks:

- 1) Märjamaa Hiiepärn
- 2) Vana-Nurtu Hiietamm
- 3) Kärsa allikas
- 4) Äрма niinepuu
- 5) Nõidama Nõiakivi ja Nõidamägi
- 6) Atsi kivi
- 7) Kohatu Hiie heinamaa
- 8) Sõtke Taaramägi
- 9) Sõtke Hiiealune
- 10) Ellamaa allikas
- 11) Tolli Allika talu allikas
- 12) Sõtke Püha Hiis
- 13) Lokuta Jaani allikad
- 14) Lümandu Nõiaallikas
- 15) Märjamaa Pühajõe allikas, Püha mägi ja Püha jõgi

Järgnevad kohad on kas suurelt jaolt hävinud, tegemist on majandatavate metsadega või paiknevad neis suured rajatised, mistõttu vajab nende kaitsekorraldus edasist kollegiaalset arutlust:

- 1) Kunsu Hiiesoo; lokaliseeritud arhiivitööl; metsakasvanud heinamaad, majandatakse.
- 2) Valgu Hiiemägi; lokaliseeritud arhiivitööl; suure alajaama asukoht.
- 3) Kõrvetaguse Hiiemets; lokaliseeritud arhiivitööl; majandatav riigimets.
- 4) Päädeva Hiietsi põld; lokaliseeritud arhiivitööl; haritav põld.
- 5) Vaimõisa Ristilepik; lokaliseeritud arhiivitööl; haritav põld.
- 6) Kõrvetaguse Taaramägi; lokaliseeritud arhiivitööl; majandatav eramets.
- 7) Tolli hiiekoht; lokaliseeritud arhiivitööl; taluõu ja Kasari jõgi.
- 8) Kaarli-Hansu Korina kraav; leitud kohaliku elaniku abiga; haritav põld.
- 9) Lokuta Jaagu Hiieauk; lokaliseeritud arhiivitööl; haritav põld.
- 10) Sõmeru ja Aruküla Hiiemägi; lokaliseeritud arhiivitööl; haritav põld, maantee.
- 11) Rääsma Hiieauk; lokaliseeritud arhiivitööl; haritav põld.
- 12) Sõela allikas; lokaliseeritud arhiivitööl; haritav põld.

9. Kasutatud allikad

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi kohapärimuse andmebaas Koobas

Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti andmebaas

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi Kohapärimuse kaardirakendus Maa-ameti kaardiserveris (muuhulgas ajaloolised kaardid, kultuurimälestised, looduskaitseobjektid, pärandkultuuriobjektid).

Rahvusarhiivi kaartide infosüsteemi digiteeritud kaardid

Eesti Keele Instituudi kohanimekartoteek

Eesti Keele Instituudi kohanimeandmebaas

Majandiplaanid Muinsuskaitseameti arhiivis

1930ndate aastate katastriüksuste tabel Rahvusarhiivis

